

2023-01-26

Justitiedepartementet
Enheten för familjerätt och allmän
förmögenhetsrätt

Remissyttrande över SOU 2022:38 – *Alla tiders föräldraskap – ett stärkt skydd för barns familjeliv*

Detta är ett remissvar från RFSL, Riksförbundet för homosexuella, bisexuella, transpersoners, queeras och intersexpersoners rättigheter, på betänkandet *Alla tiders föräldraskap – ett stärkt skydd för barns familjeliv* (SOU 2022:38). RFSL lämnar härmed följande synpunkter på utredningens förslag.

Utredningens uppdrag har varit att, med utgångspunkt i barnets bästa, åstadkomma en mer sammanhållen, könsneutral och jämlik reglering om föräldraskap samt regler om föräldraansvar som är anpassade till olika familjekonstellationer.

I uppdraget har ingått att ta ställning till bland annat:

- Hur föräldraskapets regler om föräldraskap kan utformas för att bli mer överskådliga, enhetliga, heltäckande, könsneutrala och inkluderande samt enklare att tillämpa.
- Om utrymmet att häva ett föräldraskap ska begränsas.
- Om personer som inte längre är gifta eller sambor ska kunna adoptera gemensamt eller adoptera varandras barn
- Om förutsättningarna för ett barn att upprätthålla sin relation med en "social" förälder efter en separation eller en förälders dödsfall behöver förbättras, och om det i övrigt behöver vidtas åtgärder för att underlätta för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar.

Sammanfattning av RFSL:s synpunkter

- RFSL uppskattar utredningens omfattande arbete. Det är tydligt att ett stort arbete har lagts ner, inte minst när det gäller den kartläggning som gjorts kring hur man kan underlätta för familjer där fler vuxna än två tar föräldraansvar.
- RFSL välkomnar utredningens förslag på förändringar i föräldraskapets regler könsneutrala och mer överskådliga. RFSL anser dock att det i

lagtexten genomgående bör stå ”anses som” förälder och inte ”är” förälder. Detta för att synliggöra att vem som anses vara förälder har att göra med vem lagstiftaren anser är en förälder, utifrån en handlingsdirigerande princip där vissa förutsättningar för föräldraskap ska vara uppfyllda.

- RFSL välkomnar att utredningen föreslår en tidsfrist för att väcka talan om hävande av ett presumerat föräldraskap. RFSL hade dock hellre sett en kortare tidsfrist än föreslagna tre år.

- RFSL anser att utredningens förslag att tidigare makar och sambor ska kunna åstadkomma ett gemensamt föräldraskap genom adoption är ett välkommet steg i rätt riktning. Samt att makar och sambor som är eller har varit familjehemsföräldrar eller särskilt förordnade vårdnadshavare för ett barn ska kunna adoptera barnet gemensamt även efter en separation. Utifrån ett hbtqi-perspektiv kommer detta att underlätta för barn vars föräldrar separerat att kunna få båda sina föräldrar erkända genom adoption i fall då barnet tillkommit genom heminsemination eller assisterad befruktning utomlands med okänd donator, vilka är situationer där närståendeadoption oftast krävs för att få till ett rättsligt föräldraskap. RFSL anser dock att det istället för att lägga till ytterligare undantag till de formella villkoren för adoption är det bättre att adoptivföräldrarnas relation tas i beaktande i domstolens lämplighetsbedömning som en av flera faktorer att ta hänsyn till i det enskilda fallet. RFSL anser därför att villkor som rör adoptivförälders relationsstatus ska avskaffas. Det viktigaste bör vara föräldra-barn-relationen, inte hur relationen mellan föräldrarna ser ut.

- RFSL välkomnar förslaget att det ska införas en ny form av fullmakt, en s.k. föräldrafullmakt, som gör det enklare för bland andra ”sociala” föräldrar att få en mer generell behörighet att hantera frågor som gäller barnet. Det är ett steg i rätt riktning. RFSL beklagar dock att utredningens uppdrag inte varit att överväga om rättsligt föräldraskap och/eller vårdnad ska kunna utvidgas till fler än två personer. RFSL vill se en sådan utredning.

- RFSL välkomnar en utbyggnad av reglerna om umgänge beträffande en person med vilken barnet har en relation som motsvarar den mellan barn och förälder.

- RFSL tillstyrker utredningens förslag att de svenska bestämmelserna om föräldraskap i internationella situationer som idag finns i 1985 års lag och 1979 års lag ska samlas i samma lag och att föräldrabegreppet i den nya lagen ska vara könsneutralt. RFSL beklagar dock att lagen inte kommer att vara tillämplig på frågor om föräldraskap för en förälder till ett barn som kommit till via värdgravitet i utlandet när denna inte bidragit med sina spermier till barnets tillkomst. RFSL vill ha en lagstiftning där utländska föräldraskap erkänns i Sverige både för genetiska föräldrar och andra föräldrar utan skillnad gällande hur barnet kommit till.

- RFSL avstyrker utredningens förslag att utvidga domstolarnas möjlighet att besluta om rättsgenetisk undersökning till att omfatta alla situationer när den genetiska kopplingen är avgörande för det rättsliga föräldraskapet, t.ex. när barnet har tillkommit genom en heminsemination. RFSL vill istället att regeringen ser över möjligheten att separera regleringen av rättsligt föräldraskap respektive barnets rätt till kunskap om sitt genetiska ursprung. Vi skulle vilja se en utredning som tittar på möjligheten att registrera en privat donators identitet i folkbokföringen och/eller en särskild journal utan att donatorn för den

skull fastställs som förälder. Detta i fall då donatorn inte ämnar ta föräldraansvar utan det istället finns två eller fler andra föräldrar som vill det, eller en frivilligt ensamstående förälder. Nuvarande regler innebär att intressen av mycket olika karaktär ställs emot varandra, i situationer där det egentligen inte finns några hinder att båda intressena tillgodoses. Det är för oss uppenbart att det i många fall skulle vara till barnets bästa att dess genetiska ursprung kan klarläggas utan att det utmanar det rättsliga föräldraskapet.

- RFSL anser även att utredningens förslag synliggör fler frågor som bör utredas ytterligare. En närliggande fråga är om lagstiftningen fortsättningsvis ska ställa villkor på att föräldrar ska vara, eller ha varit, makar eller sambor i samband med assisterad befruktning. En annan fråga är om barnets rätt att få information om att det tillkommit med hjälp av donation, samt rätt att ta del av de uppgifter om donator som antecknats i sjukhusets journal, utöver dagens regler vid assisterad befruktning även ska utvidgas till situationen att barnet tillkommit genom samlag. En ytterligare fråga gäller grunden för rättsligt föräldraskap vid spermiedonation som idag har en handlingsdirigerande intention, vilket kan strida mot barnets bästa. Ännu en fråga gäller behovet av att införa ett förfarande som kan åtgärda ett felaktigt presumerat eller bekräftat föräldraskap utan att det först behöver hävas. Slutligen finns det behov av att ta ett helhetsgrepp om reglerna för fastställande av föräldraskap efter värdgraviditet som omfattar såväl internationella som inhemska arrangemang.

RFSL:s utgångspunkter

Sverige behöver en könsneutral och mer överskådlig familjelagstiftning. Den nuvarande föräldrabalken innehåller särregleringar och skapar problem för familjer där föräldrarna är av samma kön, är fler än två eller där en eller båda har ändrat juridiskt kön. RFSL har länge förespråkat införandet av en könsneutral föräldrabalk, utformad helt utan separata regleringar för olika familjekonstellationer. Dagens föräldraskapsrättsliga reglering innebär att samma förutsättningar för föräldraskap gäller för samkönade par som för olikkönade par och detta oberoende av om någon av föräldrarna har ändrat juridiskt kön. Att det kontinuerligt införts nya regler om föräldraskap, utan att det samtidigt har gjorts en ordentlig översyn av regelverket som helhet, har fått konsekvensen att regelverket har blivit både invecklat och svårtillgängligt.

Barnets bästa behöver stå i fokus för familjelagstiftningen oavsett om barnet har två föräldrar av olika kön, två föräldrar av samma kön, en förälder, växer upp med fler än två föräldrar eller har någon förälder som ändrat juridisk könstillhörighet. Alla barn som kommer att växa upp i Sverige, oavsett om de tillkommit i Sverige eller utomlands, måste ha samma rättigheter till sina föräldrar. Alla föräldrar, oavsett könsidentitet, sexuell läggning, samlevnadsform och genetisk koppling till ett barn, ska behandlas lika inför lagen. Det är viktigt att vi har lagar som fungerar för alla, oavsett transbakgrund, och lagstiftningen måste ta höjd för att vissa transmän kan föda barn och donera ägg samt att transkvinnor kan ha bidragit med spermier till ett barns tillblivelse.

RFSL anser att den person som vill sörja för barnets välmående och uppväxt och som ämnar gå in i ett föräldraskap för barnet ska anses vara ett barns förälder. Personens förhållande till en annan förälder borde vara ovidkommande, då det är relationen till och omsorgen för

barnet som borde vara avgörande för en persons föräldraskap. RFSL menar att barnet har ett intresse av att skyndsamt få sina rättsliga föräldrar fastställda, oavsett vilka val som föräldrarna har gjort inför dess tillblivelse, och att ta hänsyn till detta intresse i allra högsta grad får betraktas som barnets bästa. RFSL vill se en lagstiftning som minimerar eller helt avskaffar systemet med närståendeadoptioner i fall där en förälder som inte fött barnet funnits med i barnets liv från början. Det är orimligt att personer som vill bli rättsliga föräldrar till ett barn som de varit med och planerat tillkomsten av ska behöva gå igenom en adoptionsprocess som egentligen är ämnad för bonusföräldrar som tillkommit i ett senare skede under ett barns liv.

RFSL vill, så långt det är möjligt, att barn ska:

- få kännedom om sitt ursprung, och

- få veta hur de har blivit till och vilka som har givit upphov till ägg respektive spermier.

Vi anser att det är barnets bästa om detta går att uppfylla. I de fall det inte går är det däremot inte rimligt att barnet ska hamna i kläm på grund av det. Lagstiftningen är till för att skydda föräldrar och barn, inte straffa och kontrollera personer som fått barn på sätt som lagstiftaren inte föredrar. Lagen bör istället möjliggöra för människor att bli föräldrar på sätt som fungerar för dem. RFSL skulle vilja se en utredning som ser över möjligheten att registrera en donators identitet i folkbokföringen och/eller i en särskild journal utan att donatorn för den skall fastställs som förälder. Detta i de fall då donatorn inte ämnar ta föräldraansvar, utan det istället finns två eller fler andra föräldrar som vill det eller en frivilligt ensamstående förälder.

RFSL:s bedömning av utredningens förslag

RFSL kommenterar nedan några av de framlagda förslagen vart och ett för sig. Utredningen innehåller också flera förslag som rör till exempel olika detaljer och ordval i lagstiftningen. RFSL samtycker till de förslag som inte kommenteras särskilt nedan.

Utformningen av reglerna om föräldraskap ska förenklas och moderniseras

RFSL är mycket positiva till att utredningen föreslår att föräldrabegreppen ”mor”, ”far” och ”förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken” ersätts av ”förälder” och att bestämmelser som reglerar samma situation förs samman i gemensamma paragrafer. I de situationer det har betydelse huruvida en förälder är den av föräldrarna som har fött barnet eller inte ska detta anges särskilt. Dessa förslag skulle innebära att vi kommer till bukt med den särreglering som nu råder där lika situationer regleras i olika paragrafer genom att separera samkönades och transpersoners föräldraskap i egna specialparagrafer, skilda från huvudregeln att ett barns föräldrar är en kvinna och en man som inte ändrat könstillhörighet. Denna särreglering gör bland annat att transkvinnor i praktiken får sin transbakgrund ”outad” i och med registreringen av föräldraskap, då en kvinna som ändrat juridiskt kön registreras som ”mor” istället för ”förälder”, vilket i dagsläget är förbehållet en icke-födande kvinna i ett samkönat par där ingen ändrat juridiskt kön. Nuvarande särreglering riskerar att kränka artikel 8 om rätten till privatliv i Europakonventionen om mänskliga rättigheter.

RFSL är också positiva till att den oskrivna moderskapsprincipen ska lagfästas, tillsammans med befintliga regler om föräldraskap för den som fött barnet, i en ny gemensam paragraf.

Idag är föräldraskapet för en kvinna som har fött ett barn inte reglerat i lag (förutom situationen att en kvinna som fött ett barn är barnets rättsliga förälder även vid äggdonation). Föräldraskapet innehåller däremot särskilda regler om föräldraskap för en man som fött ett barn. RFSL delar utredningens åsikt att de lagfästa reglerna i föräldraskapet ska vara uttömmande och inte, som idag, behöva kompletteras med oskrivna principer om föräldraskap. Även denna modernisering av reglerna bidrar till att motverka den särreglering som idag råder.

RFSL anser dock att det i lagtexten genomgående bör stå ”anses som” förälder och inte ”är” förälder. Detta för att synliggöra att vem som anses vara förälder har att göra med vem lagstiftaren anser är en förälder, utifrån en handlingsdirigerande princip där vissa förutsättningar för föräldraskap ska vara uppfyllda.

Hävande av föräldraskap för den förälder som inte fött barnet

Utredningens förslag är att en förälder ska väcka talan om hävande av ett presumerat föräldraskap inom tre år från barnets födelse. Om föräldraskapet har fastställts genom bekräftelse ska talan väckas inom tre år från det att föräldraskapet fastställdes. En talan som väcks efter tidsfristens utgång får endast prövas om det finns synnerliga skäl för det. Utredningen gör bedömningen att barn även framöver bör ha en obegränsad rätt att väcka talan. Barnets förmyndare, i regel den förälder som har fött barnet, ska inte längre ha rätt att föra barnets talan. I stället ska den förälder som har fött barnet ha en självständig rätt att väcka talan om hävande av föräldraskap, dock med samma inskränkningar som ska gälla för den andra föräldern.

RFSL har under flera års tid uttryckt en oro över att reglerna om hävande av föräldraskap inte är förenliga med barnets bästa. Traditionellt har grunderna för hävande av faderskap i huvudsak tagit sikte på situationen att någon annan än den rättsliga fadern genom samlag bidragit till barnets tillkomst. Vid assisterad befruktning med donerade spermier är situationen en annan. Att den som har ansetts som förälder inte har en genetisk koppling till barnet utgör då inte i sig en grund för hävande. I stället kan hävande ske om det visar sig att någon av förutsättningarna för föräldraskapet inte var uppfyllda, t.ex. om barnet har tillkommit genom heminsmination eller assisterad befruktning utomlands med en anonym spermiedonator.

Redan när utredningen *Olika vägar till föräldraskap* (SOU 2016:11) presenterades framförde RFSL stark kritik mot förslaget att införa nya hävandegrunder kopplat till assisterad befruktning. Orsaken är att barn och familjer, oftast ovetandes, hamnar i situationer där ett föräldraskap presumerats felaktigt. RFSL menar att det aldrig kan vara förenligt med principen om ett barns bästa att ge barn bristande rättsligt skydd som innebär att ett barn i vissa fall när som helst kan bli av med den förälder som inte har fött barnet. Barns bästa måste gälla oavsett hur barnen tillkommit och oavsett vad lagstiftaren har för synpunkter på föräldrarnas agerande i den processen. Barn har rätt till sina föräldrar. I och med de hävanderegler som nu gäller hamnar par och barn i osäkra situationer om de har skaffat barn på ett sätt som lagstiftaren inte föredrar. Då föräldraskap och faderskap presumeras automatiskt för alla gifta par sker detta i vissa fall felaktigt och kommer med dagens regler därmed kunna komma att hävas i framtiden. Detta sätter både barn och föräldrar i en osäker situation, då det till exempel vid en konfliktfylld skilsmässa finns möjlighet för den som inte

har fött barnet att häva presumtionen och lämna föräldern som fött barnet ensam i sitt föräldraskap.

Lagstiftningen ses idag som jämlik, då samma hävanderegler gäller samtliga gifta par. RFSL menar dock att andelen presumerade föräldraskap som riskerar att hävas är och kommer att vara större för samkönade par och andra hbtq-par som behöver donerade könsceller för att kunna få barn, då det är vanligare att skaffa barn med hjälp av heminsemination eller assisterad befruktning i utlandet för dessa par. Denna ordning skapar en situation där barn till olikkönade par får tryggare rättsliga familjeband än barn till samkönade föräldrar.

Utredningen pekar på att det av den statistik som Domstolsverket har tagit fram till utredningen framgår att det har kommit in ytterst få mål om hävande av föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldraskapen. Utredningen påpekar dock att de nya reglerna om föräldraskap vid assisterad befruktning, som bland annat innebär att ett presumerat eller fastställt föräldraskap kan hävas om en anonym spermiedonator har använts vid behandlingen, har varit i kraft under en "förhållandevis kort tid". Det är därför inte möjligt att dra några säkra slutsatser i frågan om regleringen kan komma att leda till fler hävda föräldraskap, menar man. RFSL vill här understryka att de nya reglerna endast hade varit i kraft i ett halvår när utredningen presenterades. RFSL befärar att vi framöver kommer få se en ökning av mål om hävande bland samkönade par om inte utrymmet att häva ett föräldraskap begränsas. Med dagens regler behöver egentligen alla gifta par som skaffat barn genom heminsemination eller med hjälp av anonym donator utomlands häva det presumerade föräldraskapet för den förälder som inte fött barnet, för att därefter närståendeadoptera och därmed åstadkomma ett föräldraskap som inte kan hävas i framtiden.

RFSL ser därför positivt på att utredningen föreslår en tidsfrist för att väcka talan om hävande av ett presumerat föräldraskap. Vi hade dock hellre sett en tidsfrist på två år, likt den i Finland. Utredningen bedömer att det åtminstone krävs en tvåårig tidsfrist för att fånga in de flesta fall där det egentligen inte finns något motstående intresse till att barnets föräldraskap hävs. Det handlar framför allt om situationen där en moder vid invandring till Sverige registrerats som gift, men maken, som presumerats vara barnets far, aldrig varit i Sverige. Väger vi det argumentet mot de intressen som finns bland hbtq-par som får barn genom heminsemination eller assisterad befruktning utomlands med en anonym donator borde en tvåårig tidsfrist vara att föredra framför en treårig.

RFSL håller samtidigt fast vid tidigare framfört motstånd till de sedan några år införda grunderna för hävande av ett presumerat föräldraskap, dvs att barnet tillkommit genom heminsemination eller assisterad befruktning utomlands med en anonym spermiedonator. Utredningen har, enligt sitt direktiv, haft till uppgift att ta ställning till om utrymmet för att häva ett föräldraskap bör begränsas. En sådan begränsning kan åstadkommas genom att ändra i grunderna för att häva ett föräldraskap, men utredningen avstår i sitt betänkande från att föreslå borttagande av någon nuvarande hävandegrund. RFSL beklagar att utredningen på denna punkt ställer sig bakom att grunder för hävande av ett presumerat föräldraskap även fortsättningsvis ska vara att barnet tillkommit genom heminsemination eller assisterad befruktning utomlands med en anonym spermiedonator. Det kan aldrig vara till barnets bästa att det riskerar att förlora en av sina juridiska föräldrar utifrån vilket sätt föräldrarna har bestämt att barnet ska komma till på. Utredningen argumenterar (sid. 443) för det sätt på

vilket reglerna vid assisterad befruktning har utformats på utifrån att de ska uppmuntra ofrivilligt barnlösa att genomföra assisterad befruktning där barnet har rätt att få information om en donators identitet. En följd av sådan argumentation är att lagen gör det möjligt att utsätta ett barn som tillkommit på ett för lagstiftaren oönskat sätt för risken att det kan komma att fräntas den av de juridiska föräldrarna som inte har fött barnet. RFSL vänder sig emot att föräldrabalken på detta sätt används i syfte att försöka avskräcka blivande föräldrar från att låta barn tillkomma på vissa sätt, också med tanke på att känndomen om att föräldraskap kan hävas på vissa grunder bland blivande föräldrar är begränsad.

Behov av ändringar i lagen om rättsgenetisk undersökning

I dag kan domstol enbart besluta om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap. Det finns alltså inte någon möjlighet att besluta om rättsgenetisk undersökning för att utreda vem som har fött barnet eller vem som är barnets förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken. Detta innebär att en domstol inte har möjlighet att besluta om en rättsgenetisk undersökning om det står klart att barnet har tillkommit genom en assisterad befruktning, trots att den genetiska kopplingen kan vara avgörande för rättsligt föräldraskap i en sådan situation, t.ex. när barnet har tillkommit genom en heminsemination. Utredningen föreslår att lagens tillämpningsområde utvidgas till att omfatta alla situationer när den genetiska kopplingen är avgörande för det rättsliga föräldraskapet. När det gäller heminseminationer, vilket ovan nämnts, skulle RFSL vilja se en utredning som tittar på möjligheten att registrera en donators identitet i folkbokföringen och/eller en särskild journal utan att donatorn för den skall fastställs som förälder, om donatorn inte ämnar ta föräldraansvar utan det istället finns två eller fler andra föräldrar som vill det, eller en frivilligt ensamstående förälder. Vi avstyrker därför utredningens förslag att utvidga lagens tillämpningsområde på så sätt som beskrivs ovan kopplat till heminseminationer.

Behov av ändringar i reglerna om föräldraskap i internationella situationer

RFSL tillstyrker utredningens förslag att de svenska bestämmelserna om föräldraskap i internationella situationer, som idag finns i lag (1985:367) om föräldraskap i internationella situationer samt lag (1979:1001) om erkännande av nordiska föräldraskapsavgöranden, ska samlas i samma lag och att föräldrabegreppet i den nya lagen ska vara könsneutralt. När utredningen SOU 2021:56 *Nya regler om utländska föräldraskap och adoption i vissa fall* presenterades beklagade RFSL att utredaren inte redan då tagit tillfället i akt att göra lagstiftningen könsneutral. Att detta nu föreslås av denna utredning är alltså mer än välkommet.

RFSL välkomnar också att utredningen föreslår att den nya lagen ska gälla i fler situationer vad gäller föräldraskapet för den som inte fött barnet. Till skillnad från dagens regler ska det inte ställas något krav på att den kvinna som föräldraskapet avser är eller har varit gift eller sambo med den som fött barnet.

RFSL beklagar dock att lagen inte kommer att vara tillämplig på frågor om föräldraskap för en förälder till ett barn som kommit till via värdgravitet i utlandet när denna inte bidragit med sina spermier till barnets tillkomst. RFSL vill ha en lagstiftning där utländska föräldraskap erkänns i Sverige både för genetiska föräldrar och andra föräldrar utan skillnad mellan hur barnet kommit till. Det finns idag rättspraxis från Svea hovrätt som innebär att ett barn kan få två rättsliga fäder erkända i Sverige i enlighet med utländskt beslut, vilket

även stämmer överens med Högsta domstolens rättspraxis om erkännande av utländskt beslut om moderskap. Att lagen inte ska gälla föräldraskap genom värdgraviditet är att införa regler som går emot rådande rättspraxis.

RFSL beklagar också att varken SOU 2021:56 - *Nya regler om utländska föräldraskap och adoption i vissa fall* eller denna utredning utrett vad som ska gälla när transpersoner och familjer med fler juridiska föräldrar än en eller två flyttar hit. I vissa länder kan ju ett barn ha fler än två juridiska föräldrar. Antingen har barnet haft fler än två föräldrar från födseln eller så har barnet fått en tredje förälder via "third-parent"-adoption. Eller så har barnet fler än två vårdnadshavare. Sådana familjer skulle kunna flytta hit exempelvis från USA, Kanada, Argentina, Finland eller Belgien. Utredningen har inte tagit hänsyn till att dessa familjer redan finns och kan komma att vilja flytta till Sverige. Hur ska det lösas när det händer? Ska barnet förlora en förälder vid flytt till Sverige och i så fall vilken förälder? Detta nämns inte av utredningen, vilket RFSL anser är en betydande brist.

Det är också oklart vad som händer när transpersoner fått barn i utlandet. En kvinna kan ju exempelvis vara den vars spermier använts vid en insemination för en värdgraviditet eller assisterad befruktning av en partner. En man kan ha fött ett barn men räknas som ett barns mor i hemlandet för att landet inte har en transvänlig lagstiftning, trots att han har manligt juridiskt kön. För oss är det oklart vad som händer i de fall en familj flyttar till Sverige med sitt barn som man fått via värdgraviditet och någon av föräldrarna har transbakgrund. Det framgår inte heller av utredningen vad som händer i de fall en person med könsneutralt juridiskt kön, exempelvis från Tyskland, skulle flytta hit med sitt barn. Det hade varit önskvärt om utredningen hade haft i uppdrag att nämna dessa fall samt föreslå vilka regler som ska gälla i dessa situationer.

Utökade möjligheter till adoption

Utredningen föreslår att tidigare makar och sambor ska kunna åstadkomma ett gemensamt föräldraskap genom närstående-adoption (i utredningen kallat styvbarns-adoption). Vidare ska makar och sambor som är eller har varit familjehemsföräldrar eller särskilt förordnade vårdnadshavare för ett barn kunna adoptera barnet gemensamt även efter en separation. Möjligheten till adoption ska inte begränsas av om någon av de tidigare makarna eller samborna har gift sig eller blivit sambo med en ny partner. Den tidigare maken eller sambon ska alltså kunna adoptera utan medverkan av sin nya partner.

RFSL anser att dessa förslag är ett steg i rätt riktning. Dagens ordning, där det varit omöjligt att adoptera sitt eget barn om man har separerat från barnets andra förälder, kan inte anses vara till gagn för barnet. De föreslagna ändringarna är därför välkomna. De underlättar för personer som separerat och fått barn gemensamt via assisterad befruktning i utlandet med anonym donator, genom värdgraviditet eller via heminsemination att kunna adoptera. Det ser vi som en mycket välkommen konsekvens av förslaget. I nuläget är det inte ovanligt att en adoption av ett barn som kommit till på det viset inte blir av för att föräldrarna har separerat tidigt i barnets liv.

RFSL anser dock att det istället för att lägga till ytterligare undantag till de formella villkoren för adoption är bättre att adoptivföräldrarnas relation tas i beaktande i domstolens lämplighetsbedömning, som en av flera faktorer att ta hänsyn till i det enskilda fallet. RFSL

anser därför att villkor som rör adoptivförälders relationsstatus ska avskaffas. Det viktigaste bör vara föräldra-barn-relationen, inte hur relationen mellan föräldrarna ser ut.

Informationsinsatser för familjer där “sociala” föräldrar finns

Den kartläggning som utredningen gjort kring åtgärder för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar visar att det är ovanligt att dessa familjer använder sig av fullmakter. Utredningen bedömer att det överlag finns ett stort behov av samlad och enkel information om regler som inkluderar “sociala” föräldrar och om de möjligheter som finns att på olika sätt ge “sociala” föräldrar ett rättsligt mandat att agera i frågor om barnet. Utredningen föreslår därför att regeringen ger Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd (MFoF) i uppdrag att genomföra informationsinsatser med målsättningen att öka kunskapen om sådana regler och möjligheter.

RFSL välkomnar detta, samt övriga förslag kring familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar, men beklagar att utredningens uppdrag inte varit att överväga om det rättsliga föräldraskapet och/eller vårdnaden ska kunna utvidgas till fler än två personer. RFSL skulle vilja att en sådan utredning tillsattes. Argumentet att en utvidgning av kretsen av vårdnadshavare och/eller rättsliga föräldrar skulle leda till fler familjerättsliga tvister håller inte, anser vi, utan ska ställas mot det faktum att barn som saknar juridiska band till någon eller fler av de personer som tar ett föräldraansvar för barnet mycket väl kan hamna i konflikter just på grund av bristen på rätten till en eller flera föräldrar.

Föräldrafullmakt

Utredningens kartläggning visar att en betydande del av den problematik som familjer med fler än två vuxna som tar föräldraansvar möter i sin vardag har samband med tillgången till digitala plattformar. Utredningen bedömer därför att det kan krävas att en “social” förälders behörighet, i likhet med vad som gäller för en vårdnadshavare, framgår av folkbokföringen. Utredningen föreslår därför att det införs en ny form av fullmakt, en föräldrafullmakt, som gör det enklare för bland annat “sociala” föräldrar att få en mer generell behörighet att hantera frågor som gäller barnet. Uppgift om föräldrafullmakt ska registreras i folkbokföringen och med fullmakten ska följa en förutbestämd och i lag angiven behörighet att i vårdnadshavarens ställe agera i olika frågor som rör barnet.

Förslaget innebär att barnets vårdnadshavare får möjlighet att lämna en föräldrafullmakt genom en anmälan till Skatteverket. Om barnet har fyllt 12 år ska barnet, som huvudregel, lämna sitt samtycke till en anmälan om föräldrafullmakt.

RFSL tillstyrker utredningens förslag som vi ser som ett steg i rätt riktning men som inte är tillräckligt för att på allvar likställa rättsliga och icke-rättsliga föräldrar i familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar. Vi hade hellre sett att utredningen föreslagit en möjlighet att, enligt finsk modell, ingå avtal om vårdnaden som dels kan omfatta även andra än förälders make eller sambo, dels kan innebära att barnet får fler än två vårdnadshavare.

Barns rätt till utökad umgänge med “sociala” föräldrar

För att stärka barns rätt till sina “sociala” föräldrar föreslår utredningen att det införs en självständig talerätt i frågor om umgänge för “den som är att anse som en särskild umgängesperson”. Med detta avses en person med vilken barnet har en befintlig relation

med som motsvarar den mellan barn och förälder. En sådan lösning minskar enligt utredningens bedömning risken för att konflikter mellan vuxna leder till att barnet förlorar kontakten med någon som barnet ser som sin förälder. RFSL tillstyrker detta förslag.

Avsikten är att den nya bestämmelsen om umgänge dock ska tillämpas restriktivt. Det avgörande ska vara hur relationen gestaltar sig ur barnets perspektiv. Utredningen menar att det regelmässigt kan förutsättas att den relation som ska finnas mellan ett barn och en "särskild umgängesperson" endast kan uppstå om personen i fråga har bott tillsammans med barnet under en inte obetydlig del av barnets liv och under den tiden också tagit ett sådant omfattande ansvar för barnets omsorg och fostran som normalt följer med ett föräldraskap. RFSL hade här önskat att "inte en obetydlig del av barnets liv" hade definierats bättre för att inte lämna öppet för alltför fria tolkningar av utredningens förslag. Vi befarar också att bestämmelserna riskerar att tillämpas alltför restriktivt.

När det gäller det föreslagna begreppet "särskild umgängesperson" skulle vi istället vilja föreslå begreppet "person som motsvarar förälder". Detta då det ju är det det handlar om och för att bättre öppna upp för möjligheten att i ett nästa steg knyta ytterligare rättigheter för barn till en sådan person, till exempel föräldrapenning.

Ökade möjligheter för vårdnadshavare att dela med sig av familjeförmåner

För många familjer där "sociala" föräldrar tar föräldraansvar finns det sedan 2019 års reform av reglerna om föräldrapenning numera goda möjligheter att fördela dagar med föräldrapenning mellan vårdnadshavare och "sociala" föräldrar. Detta då det numera går att dela med sig av föräldradagar till någon man är gift eller sambo med. Eftersom reglerna förändrats i närtid menar utredningen att det finns goda skäl att inkludera dessa i de informationsinsatser som föreslås. Utredningen föreslår också att en vårdnadshavare bör ha möjlighet att överlåta en del av sin rätt till föräldrapenning till en person som inte är barnets förälder och inte heller är likställd med en förälder. Det skulle framför allt handla om "sociala" föräldrar som inte bor med någon av barnets rättsliga föräldrar. Detta ligger i linje med vad en tidigare utredning, SOU 2017:101 - *Jämställt föräldraskap och goda uppväxtvillkor – en ny modell för föräldraförsäkringen*, föreslog. RFSL tillstyrker detta förslag som skulle underlätta för familjer där fler än två vuxna tar ett föräldraansvar.

Barnets bästa när vårdnaden bestäms efter en förälders eller en vårdnadshavares död

Utredningen föreslår att det införs regler som, i likhet med vad som gäller i några av våra nordiska grannländer, möjliggör att hänsyn kan tas till barnets boendesituation när vårdnaden efter en förälders dödsfall bestäms, även när den efterlevande föräldern haft del i vårdnaden sedan tidigare. Enligt utredningens förslag ska domstolen på talan av socialnämnden, om det är lämpligare, flytta över vårdnaden från den efterlevande föräldern till en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare. En sådan talan ska väckas inom sex månader efter föräldrarnas död. RFSL tillstyrker detta förslag.

Frågor som bör utredas ytterligare

Avslutningsvis menar RFSL att utredningens förslag synliggör frågor som bör utredas ytterligare.

En sådan fråga är om lagstiftningen fortsättningsvis ska ställa villkor på att föräldrar ska vara, eller ha varit, makar eller sambor i samband med assisterad befruktning.

En annan fråga är om barnets rätt att få information om att det tillkommit med hjälp av donation, samt rätt att ta del av de uppgifter om donator som antecknats i sjukhusets journal, utöver dagens regler om assisterad befruktning även ska utvidgas till situationen att barnet tillkommit genom samlag.

En ytterligare fråga gäller grunden för rättsligt föräldraskap vid spermiedonation som idag har en handlingsdirigerande intention, dvs vill styra människor att skaffa barn på det sätt som lagstiftaren anser är att föredra, vilket kan strida mot barnets bästa. Idag är det ett problem att den som blivit förälder via privat donator (heminsemination) eller genom en anonym donator på klinik utomlands och inte är den som fött barnet längre fram riskerar få sitt föräldraskap hävt, dvs avregisterat, i folkbokföringen i samband med en separation och/eller vårdnadstvist. Detta för att kriteriet att barn ska ha rätt att känna till sitt genetiska ursprung inte anses uppfyllt vid användande av en spermiedonator som är anonym i förhållande till barnet. RFSL har alltid varit kritiska till hur förutsättningarna för ett rättsligt föräldraskap är formulerade, dvs att barn ska ha tillkommit genom samlag eller blivit till inom vården med en donator som kan bli känd för barnet. För ett par år sedan blev dessa regler lika för alla oavsett om man är ett samkönat eller olikkönat par och oberoende av om någon av föräldrarna har ändrat juridiskt kön. Men reglerna drabbar samkönade par och par där någon av föräldrarna har ändrat juridiskt kön hårdare, eftersom hbtqi-föräldrar i större utsträckning skaffar barn med hjälp av donation.

Ännu en fråga gäller behovet av att införa ett förfarande som kan åtgärda ett felaktigt presumerat eller bekräftat föräldraskap utan att det först behöver hävas.

Slutligen finns det behov av att ta ett helhetsgrepp om reglerna för fastställande av föräldraskap efter vårdgraviditet som omfattar såväl internationella som inhemska arrangemang.

Trifa Shakely
Förbundsordförande

Anna Nordqvist
Sakkunnig familjefrågor